

werk van de beide laatstgenoemden centraal. Hoofdstuk acht bevat een studie van de totstandkoming van het institutionele kader voor ruimtelijke ordening op nationaal niveau tijdens de Duitse bezetting. In het negende en laatste hoofdstuk, de epiloog, worden sombere woorden gewijd aan de teloorgang van de stedenbouw als ontwerpdiscipline in de na-oorlogse periode. Bosma betreft het verlies van de eenheid in het stedenbouwkundige werk, waarbij het wetenschappelijk-rationele naadloos overgaat in het artistieke en creatieve moment.

Lezing van dit proefschrift roept bij mij als planoloog en historicus gemengde gevoelens op. De voorkeur van de auteur ligt bij het métier van het ontwerpen. Door het hele boek heen geeft hij blijk van onbegrip en antipathie ten aanzien van de moderne ruimtelijke planning. Die wordt door hem afgedaan als nodeloos bureaucratisch, oncreatief en vijandig ten opzichte van de ontwerpdiscipline. Omdat de auteur zijn positie pas in het laatste hoofdstuk op een bedekte wijze prijs geeft, roept hij de verdenking van vooringenomenheid over zich af.

Die vooringenomenheid beneemt hem het zicht op allerlei belangrijke vragen die hij zelf oproept. Hoe komt het dat stedenbouwkundigen zoekend en tastend in 'bureaucratisch' vaarwater zijn beland? Waarom heeft het werk van Joël de Casseres zo weinig erkenning en navolging gevonden? Waarom ligt het zwaartepunt van het streekplanwerk tussen de beide wereldoorlogen onmiskenbaar op het onderzoekwerk en niet bij het ontwerpen? Waarom is het hele stelsel van ruimtelijke ordening op nationaal niveau na de tweede wereldoorlog niet opgedoekt vanwege de (door Bosma gesuggereerde) invloed van de bezetter?

Jammer genoeg maakt Bosma geen woorden vuil aan zijn werkwijze. Dat is jammer, zeker in het geval van een proefschrift. Juist op die werkwijze heb ik veel kritiek. Hij gaat te werk als een wetenschappelijke illusionist. Hij goochelt met verbanden tussen internationale voorbeelden en stedenbouwkundige praktijken in Nederland. Het meest kwetsieuze voorbeeld daarvan biedt de schets van de relaties tussen de organisatie en de plannen van de nazi's voor een Europese ruimtelijke ordening, enerzijds, en de Rijksdienst voor het nationale plan, anderzijds. Daarbij kiest hij vaak voor een polemische toonzetting zonder dat duidelijk wordt waar hij zich tegen afzet. Zijn retorische vaardigheid en eruditie kunnen het gebrek aan een heldere vraagstelling, een duidelijke structuur en een beredeneerde werkwijze niet compenseren. De manier van werken kan wellicht het beste worden gekarakteriseerd als rococo. Door alle aandacht voor de krullen gaat het zicht op de hoofdlijnen verloren.

Onlangs deze fundamentele kritiek kan ik het boek ter lezing aanbevelen aan kunsthistorici, stedenbouwkundigen, planologen en geografen. Het laat zich heel goed lezen als een hoogst persoonlijke integrale cultuurgeschiedenis van West-Europa in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het is mooi uitgegeven en rijk geïllustreerd. Jammer genoeg zijn de kleurenfoto's in een apart katern achter in het boek geplaatst en te klein afgedrukt.

Arnold van der Valk

H. Schaap, *Historie en verbeelding in De held en de schare van Henriëtte Roland Holst* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1993; Maarssen: De Ploeg, 1993, 298 blz., ISBN 90 6584 083 4).

In deze dissertatie wordt op boeiende wijze verslag gedaan van kenmerkende eigenschappen van de door Henriëtte Roland Holst in 1920 gepubliceerde biografie over Giuseppe Garibaldi. Op basis van een nauwgezette analyse van de wetenschappelijk-literaire en politiek-ideologische merites van deze biografische studie poogt de auteur vast te stellen wat enerzijds als historische waarheid en anderzijds als poëtische en ideologische verbeelding bij Henriëtte

Roland Holst moet worden aangeduid. De studie kan daarmee tot op grote hoogte worden opgevat als een exemplarische speurtocht naar kenmerken en drijfveren van Roland Hoists betrokkenheid bij de arbeidersbeweging en bij de ermee verbonden politieke en publicitaire activiteiten. De selectie door Schaap van juist dit werk over de 'vrijheidsheld' Garibaldi kan zonder meer als gelukkig worden aangeduid, omdat Roland Holst tot het schrijven ervan besloot op een tijdstip dat haar overgang van een (verondersteld) marxistisch naar een expliciet ethisch en religieus gemotiveerd socialisme zich voltrok.

Uit de door Schaap gepleegde analyse van *De held en de schare. (Een verbeelding van Garibaldi en de Italiaansche vrijheidsbeweging)* komt op overtuigende wijze naar voren, dat ernstig betwijfeld moet worden of het onderhavige werk als een historisch-materialistische studie mag worden beschouwd. Eén van de opvallendste kenmerken van de biografie blijkt een penetrante heldenverering die, gepaard aan de nogal povere analyse van maatschappelijke en in het bijzonder socio-economische condities, nauwelijks te rijmen valt met datgene wat vanuit het historisch materialisme over de rol van 'grote mannen' pleegt te worden gedacht. Schaap besteedt in een afzonderlijk hoofdstuk aandacht aan deze marxistische duiding van de rol van de Napoleons dezer aarde. Ofschoon dit exposé naar mijn smaak wat al te beknopt en schematisch uitpakt, komt er wel uit naar voren dat Roland Hoists beschouwingen over en interpretaties van haar 'held' Garibaldi vrijwel buiten de marxistische traditie vallen. Tevens maakt Schaap duidelijk, dat in Roland Hoists werk al vanaf den beginne kiemen aanwezig zijn die het twijfelachtig maken of zij *überhaupt* ooit 'marxiste' in de volle zin des woords is geweest. Zie in dit verband haar gebruik van psychologische categoriseringen, de 'achilleshiel' van het marxisme, haar herinterpretatie van het marxisme via een eigenzinnig gebruik van de inzichten van 'arbeidersfilosoof' Joseph Dietzgen en het toenemende belang in haar werk van een voluntaristisch geschied- en mensbeeld dat in haar werk over Garibaldi met het ongeremde heldenethos dominant aanwezig is.

Schaap weet ook plausibel te maken dat het primaat bij Roland Holst geenszins een historisch correcte weergave van het leven van Garibaldi behelst. Ze treedt weliswaarniet wezenlijk buiten de toenmalige geschiedkundige kennis over diens leven, maar duidelijk is ook dat sprake is van een didactisch gemotiveerde verbeelding. Garibaldi speelt bij haarde rol van een bevolgen held, die met zijn moed, wilskracht en offerzin ten voorbeeld wordt gesteld aan de (jeugdige) socialistische lezers die ermee geïnspireerd moeten worden tot eenzelfde heroïsche strijd voor een betere wereld. Om de achterliggende beweegredenen van Roland Holst met betrekking tot *De held en de schare* meer tastbaar te maken heeft Schaap, al suggereert de titel van zijn studie anders, tevens afzonderlijke aandacht besteed aan Hoists biografie over Rosa Luxemburg uit 1935: *Rosa Luxemburg. Haar leven en werken*. Deze biografie uit haar 'post-marxistische' periode wijkt niet substantieel af van die over Garibaldi, zij het dat er sprake is van een meer afstandelijke beschouwing, gevolg van haar religieus-socialistische interpretatie van het als achterhaald opgevatte marxistische denken van Luxemburg.

Schaap concludeert uit de vergelijking van beide biografieën tot de constant bij Roland Holst aanwezige behoefte een heldendom te creëren dat de tekort schietende maatschappelijke realiteit dialectisch opheft en als voorbode fungeert van de nieuwe ideale mens van de toekomst die Roland Holst zelf zo verschrikkelijk graag had willen zijn. Deze conclusie lijkt me zeer terecht en gebaseerd op een doorwrochte analyse van de biografische studies. En ofschoon betreurd kan worden dat Schaaps studieopzet de vrijwel totale negatie van sociaal-historische factoren impliceert, houdt zijn dissertatie ongetwijfeld een belangwekkende en originele bijdrage in aan onze kennis van het politieke en wetenschappelijke werk van Henriette Roland Holst.

G. Harinck, *De Reformatie. Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven 1920-1940* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1993, Passage VIII; Baarn: Ten Have, 1993, 468 blz., ISBN 90 259 4557 0).

Verborgen in een noot op pagina 339-340 citeert de auteur van deze aan de Vrije Universiteit verdedigde dissertatie over het tijdschrift *De Reformatie* een uitspraak met betrekking tot het schrijverschap van prof. dr. K. Schilder (1890-1952). In een artikel over Schilders jonge jaren, verschenen in *De Standaard* van 21 juni 1939, laat ds. J. de Waard de Kamper hoogleraar van de Vrijmaking (1944) uit de doeken doen, dat hij veel in de trein schreef. Hij spreidde dan een dikke krant op de knieën uit en legde het schrijfpapier in het midden. De krant ving de schokken op. Deze herkenbare beschrijving van een alledaagse situatie voorziet dominee De Waard van de bitse kanttekening: 'Vandaar dat hij ook nooit iets schokkends schrijft'. Als niet ingewijde in het gereformeerde leven schrikt men vaker van de omgangsvormen zoals die tussen de regels door lezend en soms heel direct uit de tekst van Harincks boek blijken. Totdat men (weer) beseft, dat ook figuren in het kerkelijk leven niets menselijks vreemd is.

Harinck lijkt zijn hoofdrolspelers, lees: uitsluitend mannen(broeders), bij voorkeur te nemen zoals ze zijn. Hij toont zich uitermate terughoudend in het geven van typering van de bekende en minder bekende gereformeerden die in zijn stilistisch en typografisch goed verzorgde proefschrift figureren. Dat is jammer en bepaald ook lastig, zeker voor een betrekkelijke buitenstaander die niet zo vertrouwd is met Schilder en zijn vele tegenspelers en weinige medespelers. De 'inleiding in de gereformeerde wereld' die de auteur volgens het woord vooraf zijn hervormde echtgenote heeft doen geworden, mist deze katholieke recensent node. Uit hetzelfde inleidende tekstgedeelte blijkt, dat Harinck dankbaar is voor de opvoeding in de gereformeerde traditie die voor hem 'niet alleen is een onderwerp van studie, maar ook een bron van bemoediging'. Met respect neemt men van deze bekentenis kennis. Met verwondering ook dat de promovendus zich niet heeft laten ontmoedigen door kleinmenselijk gedrag van persoonlijkheden die niet over hun eigen schaduw heen konden springen en met het puntje van een felle pen broedertwisten uitvochten. Hoeveel distantie wenst men een historicus toe tot het object van onderzoek uit zijn eigen geestelijke wereld?

Maar ook zonder duidelijke uitspraken over de verdiensten, onhebbelijkheden, deugden en ondeugden van de gereformeerde voormannen die korter of langer de inhoud van *De Reformatie* bepaalden komt men al lezend tot de bevinding, dat Harinck wel degelijk overtuigd is van Schilders betekenis voor het gereformeerde leven tussen de beide wereldoorlogen. Dat geldt evenzeer voor de prestatie van het tijdschrift dat in zijn studie centraal staat. Het blad heeft volgens Harinck in de twintig onderzochte jaren voldaan aan het in de ondertitel geformuleerde programma. Door de vraag te stellen, of *De Reformatie* in het interbellum en het begin van de bezetting heeft bijgedragen tot 'de ontwikkeling van het gereformeerde leven' is het antwoord eigenlijk al gegeven. Als het kernbegrip 'ontwikkeling' staat voor dynamiek, dan heeft het tijdschrift inderdaad bijgedragen tot een dynamisch(er) leven in de gereformeerde brouwerij.

Let men wat scherper op de middelen die dit doel moesten heiligen, dan bedekt Harinck onbewust toch het een en ander met de mantel der liefde. Hij doet althans geen uitspraken over de wijze waarop men elkaar onderuit haalde in een vorm van strijdjournalistiek die voorde lezer van nu bij tijd en wijle onthutsend is. De polemieken zijn immers niet op de boze, van godsdienstig onbegrip doordrenkte buitenwereld gericht, maar spelen zich af in eigen gereformeerde kring. Daarbinnen kende de leidinggevende intellectuele bovenlaag iedereen van haver tot gort en werden redacteurschappen, spreekbeurten en hooglerschappen toebedeeld. Wie wat had geschreven en gezegd was snel wijd en zijd bekend en werd in brieven en gesprekken van commentaar voorzien.